

FEDINEC CSILLA

UKRAJNAI TÖRTÉNELEM- ÉS FÖLDRAJZTANKÖNYVEK MAGYAR SZEMPONTBÓL*

A magyarságkép vizsgálata önmagában értelmetlen; el kell helyezni a tankönyvek általános történelemszemléletének, a többi népről, nemzetről alkotott képének mezejében, illetve az ukrán történelem konstruálásának folyamatában, hiszen az ukrán államiság új keletű, viszont a tankönyvek mintegy ezerévnnyi történelemről beszélnek. Fontos viszonyítási pont ezen kívül az a kép, amit magyar történészek által írt magyar történelemkönyv közvetít az ukrainai magyar iskolákban. És fontos a földrajztankönyvek természetföldrajzi és politikai szempontú Európa-szemléletének érzékeltetése, s benne Magyarország helyének bemutatása.

Szovjet örökség

Az 1917-es forradalom, majd az azt követő polgárháború utáni Szovjetunió iskoláiban a történelmet nem klasszikus tantárgy keretében oktatták, hanem egy-egy témakört tanulmányoztak a pedagógus irányításával, akinek feladata nem a tanítás, hanem a tanulók önálló munkájának szervezése volt. Ehhez a „brigádmódszerhez” igazodtak a tankönyvek is. Az 1931-es *Az elemi és a középiskoláról*, az 1932-es *Az elemi és a középiskolai tantervekről* szóló párthatározatok elítélték ezt a fajta oktatási módszert. Az 1934-es *Történelemoktatás a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének iskoláiban* c. párthatározat bevezette a Szovjetunió történelme és a világtörténelem tantárgyakat. Valamennyi osztályra 1937–1945 között adták ki az első tankönyveket. Az 1940-es évek második felében az ukrainai tankönyvekből kiiktatták az ukránok múltját, nemzeti érzületét a szovjet ideológiával összeegyeztethetetlenül hangsúlyozó műveket. Még egy nagy tisztogatásra J. V. Sztálin halála után, az 1950-es évek közepén került sor, amikor a

* A tanulmány bővebb változatát lásd. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2008. 2. szám.

vezérkultusz elemeit kellett törölni. Az 1970-es évektől kezdtek ezek a tankönyvek módszertani szempontból hasonlítani a maiakra. A másik fontos újdonság, hogy külön tantárgy lett az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság rövid története. „*Steril*” történelmet oktattak, kiiktatták a problémás tényeket, eseményeket, a hangsúly azon volt, hogy moralizáló hatás érdekében mechanikus módon elsajátíttassanak bizonyos empirikus tananyagot. A nemzetiségi iskolák számára a tankönyveket lefordították. Így magyar nyelven 1946 óta mind a mai napig az ungvári tankönyvkiadó¹ gondozásában jelennek meg. Ukrajna 1991-es függetlenné válásával véget ért a szovjet történelem. Az országnak meg kellett teremtenie saját történelmi kánonját, ki kellett termelni saját tanterveit és tankönyveit. Ebben a folyamatban a nemzeti identitás és a nacionalizmus kérdése szorosan összefonódott.

Historiográfia

A magyarságkép vizsgálata nem előzmény nélküli. Bár csak közvetve tartozik ide, fontosnak tartom megemlíteni a magyar irodalom oktatásának 20. századi Kárpát-medencei tapasztalatait összefoglaló tanulmánykötet², mivel a határon túli magyar területeken a magyar történelem oktatásának lehetősége hiányában az irodalomoktatásnak volt ilyen funkciója is.

A „*magyarságkép*” nemcsak a szomszédos – vagy bármely más nép – magyarokkal kapcsolatos képzetét jelenti, hanem a határon túlra került, a magyar történelem tanulásának lehetőségétől, a magyarság történelmére való reflexiótól részben vagy egészben megfosztott nemzetrészek (a határok mozgatásával létrejött kényszerközösségek) Magyarország-képét, valamint a Kárpát-medencén kívül diaszpórában élők (migráció révén létrejött kényszerközösségek) óhaza-képét is. Beleértjük a magyarországi magyarok tudását a határon túli magyarokról, a szétfejlődött magyar világok megjelenítését a magyar népről szóló hivatalos történetírásban, jó esetben az együtt élő népek együtt megélt történelmének kontextusába helyezve. A magyarságkép ily módon sokrétű önreflexiót is magában foglal. A határon túli magyarok kérdése a magyarországi politikai közbeszédben a rendszerváltás óta hangsúlyos elem, a magyar nép kanonikus

¹ Neve többször változott, ma: a lemergi Szvit Kiadó ungvári magyar szerkesztősége. <http://www.dsv-svit.lviv.ua> (2007.11.11).

² SIPOS 2003.

történetében azonban periferikus jelenség. Ebben a kontextusban sajátos értelmet nyer Pierre Nora megállapítása, miszerint „*a történelmi események és könyvek [...] nem az emlékezet és a történelem keveredései, hanem a történelemben az emlékezet par excellence eszközei.*”³ Vagyis történelemkönyvek is az „*emlékhelyek*” sorába tartoznak.

Az adott téma – magyarságkép az ukrainai tankönyvekben – része egy komplex területnek, amely vizsgálja az ukrán történelem, a kollektív identitás konstruálását, az ország történelmében meghatározó szerepet játszó népek és államok megjelenítésének problematikáját, a közös történelemírás, vagy legalábbis a kontextusában egymáshoz igazodás lehetőségeit, vagy még enyhébb formában – a lehetőség keresését, hogy legalább beszéljünk róla.

Az ukrainai iskolai történelemkönyveknek egy-egy nép szempontjából való vizsgálatával, illetve az adott népnek az ukrán történetírásban való megjelenítése problematikájával számos szaktudományos munka foglalkozik. Többek között bemutatják ilyen szempontból a zsidóságot⁴, a németeket⁵, az oroszokat⁶, a magyarokat⁷ és a lengyeleket.⁸ Az ukrán és a lengyel történészek együttműködése igen sokrétű.⁹ Az Oroszországgal való viszonyban az első gyakorlati lépés volt, amikor 2006 végén a két ország oktatási miniszterei egyezményt írtak alá arról, hogy az orosz és az ukrán szakemberek kidolgoznak egy közös történelemkönyvet, amelyet természetesen mindkét nyelven és mindkét országban kiadnak majd, vagy nem.¹⁰ A magyar-ukrán kapcsolatokban leginkább egy-egy „*fehér foltról*” való egymás mellett beszélésről, mint közös gondolkodásról van szó.

³ NORA 1999, 154.

⁴ КАБАЧНИК 2007; POTICHNYJ-ASTER 1990.

⁵ TORKE-HIMKA 1994; JILGE 2001.

⁶ POTICHNYJ-RAEFF-PELENSKI-ZEKULIN 1992; KAPPELER-KOHUT-SYSYN-HAGEN 2003; SHKANDRIJ 2001; YEKELCHYK 2003.

⁷ MEDVECZ 2003, 43–61.; MEDVECZ 2004, 29–40.; SOÓS 2002, 97–110.; SOÓS 2003, 111–125.; SZAMBOROVSYNÉ 2001a; SZAMBOROVSKYNÉ 2001; SZAMBOROVSKYNÉ 2003; SZAMBOROVSKYNÉ 2004, 178–190.; KOBÁLY 2000, 109–127.

⁸ ЗАШКІЛЬНЯК é.n.; ЗАШКІЛЬНЯК 2006; СЕРЕДА 2000; KONIECZNA 2001; BONUSIAK 2000; BONUSIAK 2001; BONUSIAK 2002;

⁹ Többek között 1992 óta működik a történelem és a földrajz tankönyvek tartalmi kérdéseit napirenden tartó bizottság. A megbeszélések tárgya többek között a földrajzi és történelmi nevek helyesírásának, a statisztikák harmonizálásának kérdése is. Az első évek tapasztalatairól: ПОЛЯНСЬКИЙ 1999.

¹⁰ МАМОНТОВ 2006; УКРАЇНА é.n. a.

Az ukránoknak nem csak azzal a nemzetképpel kell szembenéznük, amit a szomszédos, főleg velük közös történelmet megélt népek alkotnak róluk, hanem meg kell teremteniük azt az egységes nemzetképet, amely közös nevezője a sokféle regionális hagyományt ötvöző, a 20. század végén történelmében először önálló államot alkotó történelmüknek. A mai Ukrajna történelmi előképének az 1918–20-ban fennálló Ukrán Népköztársaságot tartja. Az ukrán etnikai területek unióját ukrán tagköztársaságként való körülhatárolással legitimálta az 1922-ben megalakuló Szovjetunió, amely az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság területét tovább növelte további etnikai szállásterületeknek tekintett régiók (a Molotov–Ribbentrop paktum, valamint a második világháború utáni szovjet–lengyel, szovjet–csehszlovák egyezmények és az 1947-es párizsi békék eredményeképpen), illetve a Krím hozzácsatolásával (egyfajta „hálából” a kelet-ukrán területeket az Orosz Birodalomhoz csatoló perejaszlavi egyezmény 300. évfordulóján, 1954-ben). A nemzeti történelem mint önálló diszciplína a 19. sz. végén jelent csak meg Mihajlo Hruszevszkijnek és iskolájának köszönhetően. Hruszevszkij elsőként tette az ukrán történelem tárgyává az „ukrán népet”; azaz az ukrán etnikai közösség történelmével azonosította az ukrán történelmet, függetlenül az etnikai közösség tagjainak állami széttagoltságától a különböző történelmi időszakokban. Hruszevszkij megkonstruálta az ukrán történelmet az által, hogy kiemelte az ukránok társadalmi-kulturális különállásának elemeit a szomszédos, illetve az együtt élő népek, mindenekelőtt a lengyelek és az oroszok történelméből.¹¹ A nemzeti újjászületés időszaka az 1991-es függetlenedés után vette kezdetét. Ez jelentette többek között, hogy megindult a kanonizált ukrán történelem konstruálása – a szovjet időszakban nem nemzeti történelmet írtak, hanem a keleti szlávok (oroszok, ukránok és beloruszok) egységét, a nemzetek fölötti szovjet történelmet propagálták. Ebben a folyamatban az iskolai tankönyvek megírása megelőzte, de legalábbis párhuzamosan folyt az akadémiai ukrán történelem megírásával.¹²

¹¹ Itt emlékeztetnék arra, hogy az oroszok az ukránokat „kisoroszoknak”, Kelet-Ukrajnát „Kisoroszországnak”, a lengyelek viszont „kislengyeleknek”, Galíciát „Kislengyelországnak” tekintették. Ugyanez a típusú megközelítés, amikor a magyarok ugyanennek a népnek a vele egy országban élő tagjait „magyaroroszoknak” nevezik.

¹² Az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia intézeteinek történészei által írt 15 kötetes Ukrajna történelme 1998–2000 között jelent meg: УКРАЇНА é.n. b.

Tankönyvek

A legutóbbi népszámlálást – a független Ukrajnában az első – 2001 decemberében tartották. Az ország összlakossága drámaian csökkent: az 1989-es közel 51 és fél millióról 48 és fél millió alá. Az ukránok részaránya 77,8%, az oroszoké 17,3%, valamint 0,6 és 0,1% között vannak az egyéb nemzetiségek, közte a magyarok.¹³ A nemzetiségi oktatási intézmények orosz, román, magyar, moldován, krími tatár, lengyel tananyelvek. Mindegyikben tanítják az adott nép nyelvét és irodalmát, ezenkívül még oktatott nemzetiségi nyelvek a bolgár, a héber, a roma és a gagauz. Minden nemzetiségi oktatási intézményben természetesen külön tantárgy az ukrán nyelv és az ukrán irodalom. Kötelező tantárgy az idegen nyelv (–) tananyelvtől függetlenül, választható nyelvek az angol, a spanyol a német és a francia.¹⁴

Az 1989-90. tanévben Ukrajnában 420-féle iskolai tankönyv volt használatban. 1997-ben már 820-féle, 2000-ben 2.407-féle, 2001-ben 2.908-féle, 2002-ben 980-féle tankönyv jelent meg, beleértve az újrakiadásokat (ami minden esetben javított változatot jelent) három kategóriában: kötelező, alternatív és kísérleti.¹⁵

Az elemzéshez a magyar tananyelvű iskolákban a 2007–2008. tanévben érvényes tankönyveket használtam, arra való tekintettel, hogy – bár a nyelvi megformálás, azaz a fordítás minősége – önmagában is jelzés értékű. A tanterv mindig a tankönyv előtt jár, illetve a nemzetiségi iskolák tekintetében újabb fáziseltolódást okozhat, hogy a megszülető tankönyvet le is kell fordítani. A nyelvi interpretáció, illetve a tanterv–tankönyv egymáshoz viszonyított fáziseltolódásának közvetett jelzésére is alkalmas tehát ez a megközelítés. A tankönyvkiadás legfőbb hátráltatója az állandó pénzhiány. Ez a probléma nincs a nemzetiségekre kihegyezve, tény viszont, hogy finanszírozási gondok esetén minél lejjebb megyünk a rendszerben, a pénz egyre kevesebb, s a nemzetiségi tankönyvkiadás a rendszerben lent helyezkedik el. A kérdés másik vetülete, hogy jelenleg a tankönyveket minden iskola ingyen kapja meg.

¹³ ПРО КІЛЬКІСТЬ é.n..

¹⁴ http://www.mon.gov.ua/education/average/new_pr
http://www.mon.gov.ua/education/average/new_pr
http://www.mon.gov.ua/education/average/new_pr (2007.11.09).

¹⁵ ІБАШЧУК 2007. A 12 osztályos iskola óratervei (tantárgyi osztás) az Oktatási és Tudományos Minisztérium honlapján: http://www.mon.gov.ua/laws/MON_357_07_1.doc (2007.11.11).

Ukrajna történelme

Az ukrainai iskolai oktatás állami szabványa a társadalomtudományokhoz sorolja a szülőföld történelmét, Ukrajna történelmét és a világtörténelmet.¹⁶ Az Ukrajna történelmét bemutató tankönyvek elemzői alapvetően a következő hiányosságokat emelik ki: egyes régiók túlsúlya, mások háttérbe szorulása; az ukrán történelmi régiók állami hovatartozásának kérdését érintő döntések felülírják fontosságban az adott történelmi időszak minden egyéb problematikáját; folyamatos küzdelem a mítoszokkal és sztereotípiákkal. A tankönyvek érzelmi szempontból semleges hangnemben emlegetik a nem ukrán etnikumok képviselőit, a hozzájuk tartozó államalakulatok képe azonban negatív, mivel abból indul ki, hogy nemzeti-állami szempontból hódító, megszálló, elnyomó stb. politikát folytattak az ukránokkal szemben. Bizonyos esetekben az ukránok úgy vesznek részt az éppen főhatóságot gyakorló ország életében, mint kívülálló tényezők. Például a lengyelek az ukránok katonaságnak köszönhetően nyernek csatát. A valóságban az ukrán seregetest a lengyel hadsereg része volt, a csatát „együtt” nyerték meg. Vagy ugyanilyen ferdítés a kettős mérce: az ukránok kegyetlenkedését bizonyos történelmi helyzetekben igyekeznek úgymond történelmi tényezőkkel magyarázni, míg mások hasonló magatartására nincs mentség.¹⁷

Az ukrán történelem oktatása lineáris tanterv szerint történik.¹⁸ Az 5. osztályban a „bevezetés a történelembe” az ukrán történelem egészét jelenti a Kijevi Rusz korától napjainkig. Az 5. osztályos tantervben követett korszakolás mentén osztják fel a tananyagot a 7. osztálytól a 12. osztályig, az 5. osztályos vázlatos történelmet mélyebben, részletesebben kifejtve. Ukrán történelemből kétezer oldalt kell megtanulnia egy érettségizett embernek.

Az 5. osztályos tankönyvben¹⁹ a 19. század elejét tárgyaló *Az újjászületés kezdete* c. paragrafus így indít: „A 19. század elején Ukrajna továbbra is elnyomás alatt volt. Igaz, a területén osztozkodó államok száma kevesebb lett. Most Ukrajnát két birodalom – az orosz és az osztrák – bírta. A Jobb Part, a Bal Part, Szlobozsanscsina és Dél-Ukrajna a cár, Galícia, Dél-Bukovina és Kárpátalja a csá-

¹⁶ ДЕРЖАВНИЙ 2004. 24.

¹⁷ Ld. többek között: ТЕРХО 2004. 6–8.; ТЕРХО 2006. 464–469.; ВЕРБИЦЬКА é.n.; ЯКОБЕНКО 2007.

¹⁸ Ukrajna történelme és a világtörténelem tanterv az Oktatási és Tudományos Minisztérium honlapján: ІСТОPIЯ УКРАЇНИ é.n.

¹⁹ VLASZOV-DANILEVSZKA 2005.

szár uralma alá tartozott. Bár a két birodalom élete sok tekintetben eltért egymástól, ugyanakkor mindkét uralkodó egyformán bánt az ukrán néppel: az ukránokat nem tekintették önálló történelemmel és gazdag kultúrával rendelkező népnek [...].²⁰ Ugyanehhez a részhez tartozó fogalommagyarázat külön kis ablakban: „Császár – uralkodó, az Osztrák Birodalom ura.” Mindkét birodalom elnyomóként jelenik meg, kulcsfogalom az „önálló” ukrán nemzet számonkérése, viszont a történelemmel eddig nem találkozott tanulónak valahonnan tudnia kell, hogy ki a cár. A császár kilétére magyarázatot kap, bár ez a rövid mondat azt sugalmazza, hogy csak az Osztrák Birodalomban van császár, másutt nincs.

A 7. osztályos tankönyv²¹ felütése, hogy *„úgy olvasd a tankönyvet, mint egy izgalmas regényt. Olyan dolgokat tudhatsz meg belőle, amelyekről valószínűleg már hallottál gyermekkorodban meseolvasás közben: népünk gazdasági tevékenységéről, társadalmi viszonyairól, kultúrájáról, életviteléről.”*²² Az Összlávok Ukrajna területén (I-V. század) című paragrafus a szlávok őshazájára vonatkozó feltételezések ismertetésével kezdődik. Megjelenik a *„Duna völgye”* mint amely *„az egyik XI. században született elmélet szerint a szlávok őshazája.”*²³

A Kijevi Rusz időszakához érve az *„összlávokból”* *„óoroszok”* lesznek. Bölcs Jaroszláv kijevi fejedelem európai rangját jelzik dinasztikus kapcsolatai, többek között egyik lányát, Anasztáziát I. András magyar király *„vette nőül.”*²⁴ *„A rusz fejedelmek”* *„kereskedelmi, politikai, kulturális kapcsolatokat”* áptak Európa országaival, köztük megemlítik Magyarországot is.

A 33. paragrafusból kiderül, hogy a belháborúkat a *„magyar és lengyel királyok arra használták ki, hogy elfoglalják a halics-volhíniai földeket. [...] 1214-ben Halicsot elfoglalták a magyarok, és az ötéves Kálmán herceget kiáltották ki fejedelemnek. [...] A magyar megszállás alól Ügyes Msztyiszláv novgorodi fejedelem szabadította fel a halicsiakat 1219-ben, és vejével, Danilo Romanoviccsal sikeresen visszaverte a magyar és a lengyel seregek támadását. Ugyanakkor Msztyiszláv nem Danilónak adta át a hatalmat, hanem András magyar hercegnek. [...] Elhúzódo harcok után Danilo [...] 1238-ban visszaszerezte Halicsot.”*²⁵ 1245-ben *„Halicsi Dániel fényes győzelmet aratott a magyar sereg fölött Jaroszlavl városánál [...] A jaroszlavli ütközet hosszú időre visszavetette a Magyar Királyság expanzi-*

²⁰ Uo., 137. Minden tankönyvi idézet pontos: az idézet forrásának helyesírását követi.

²¹ LJA-H-TEMIROVA 2001.

²² Uo., 5.

²³ Uo., 76.

²⁴ Uo., 147.

²⁵ Uo., 246.

óját.”²⁶ A tanulók összezavarásának hatékony eszköze, hogy csak ezen az egyetlen paragrafuson belül ugyanazt a fejedelmet a következő neveken nevezik: „Danilo”, „Danilo (Dániel)”, „Danilo Romanovics”, „Danilo Halickij”, „Danilo Halickij (Halicsi)”, „Halicsi Dániel”.

Amikor a mai értelemben vett ukrán etnikai területek valamelyikét a keleti szlávokhoz tartozó uralkodó („*rusz fejedelem*” és „*rusz fejedelemség*”) hódítja meg, akkor felszabadításról beszélnek, amikor viszont nem szlávok – lásd magyarok, lengyelek, tatárok stb. – teszik ugyanezt, akkor mint hódítókról beszélnek róluk. Ezenkívül különbséget tesznek a keleti és a nyugati hódítók között. A nyugatiakkal – Lengyelország, Magyarország, Csehország, Litvánia – hol természetes szövetséget kötnek, hol háborúznak; a keletiek ellen harcolnak, megakadályozzák Európa belsejébe nyomulásukat, ugyanakkor, ha a körülmények úgy hozzák, Danilo egyik utóda természetellenesen „*kénytelen volt segítséget nyújtani az Arany Horda seregeinek Litvánia és Lengyelország elleni hadjáratában.*”²⁷

I. Anjou Lajos magyar király és III. Kázmér lengyel uralkodó közösen, majd Lajos, mint magyar és lengyel király egyszemélyben többször is háborúzott Litvánia ellen, nem más okból, minthogy „*megszerezzék Volhíniát és Halicsot.*” Lajos halála után Halics végérvényesen „*Lengyelország kötelékébe került, és eleinte még teljes autonómiáját is megőrizhette.*”²⁸ Ugyanezen az oldalon külön ablakban a szómagyarázat: „*Autonómia – az állam egy részének önkormányzati joga.*”

A 38–39. összevont paragrafusban – *Az ukrán földek a magyar, a török és a moszkvai hódoltság idején – „Kárpátalja” középkori történelmének foglalatát találjuk: a 6. századtól szlávok által „benépesített” terület, a 10. századtól a Kijevi Rusz „része”, a 12. században „a magyar hűbérurak fokozatosan meghódították”, a „Kárpátok hegylánca lett a határ Rusz és Magyarország között.*”²⁹ Az összegző kérdésekből viszont az derül ki, hogy az „*ukrán földeket*” a 15. század végén „*osztották fel*” a Moszkvai fejedelemség, Litvánia, Lengyelország, Magyarország és Törökország között.³⁰

A 8. osztályos tankönyv³¹ középpontjában a kozák kor áll. A paragrafusok két típusba sorolhatók: vagy valamely etnikai ukrán terület történetét mondják el – ezek a politikatörténeti részek, vagy a mai ukrán területre

²⁶ Uo., 247.

²⁷ Uo., 253.

²⁸ Uo., 263.

²⁹ Uo., 283–284.

³⁰ Uo., 309.

³¹ SVIGYKO 2001.

vonatkoztatnak – minden egyéb vonatkozásban. Az utóbbiból következően fordulhatnak elő ilyen típusú megállapítások, mint például: „Ukrajna lakosságának túlnyomó többségét ukránok alkották. Ugyanakkor a városokban, különösen a nagyvárosokban számos lengyel, német, örmény, zsidó, görög, tatár, török, karaita, oláh élt, lényegesen kisebb számban pedig szerbek, magyarok, cigányok fordultak elő.”³² Vagy: „Ahogy a XVI. században Nyugat-Európában a katolicizmusból kivált a protestantizmus, ugyanúgy Ukrajnában és Fehéroroszországban a pravoszláv egyháztól elkülönült a görög katolikus egyház.”³³

Az etnikai területek sorában Kárpátalja két paragrafusban is központba kerül. A 11. paragrafus Kárpátontúli Ukrajna a XVII. század közepéig címmel tárgyalja a régió történelmét.³⁴ A megállapítások lényege a következő. „Kárpátalja Ukrajna etnikai és állami területének szerves része. A történelem különböző szakaszaiban mindig más néven volt ismert: Kárpát-Oroszország, Magyar Oroszország, Podkarpatszka Rusz, Kárpát-Ukrajna, Kárpátontúli Ukrajna, valamint egyszerűen Kárpátalja.” A kőkorszaktól ismerjük a terület történelmét. Az „összláv elemek” az időszámítás kezdete előtti időszakból kimutathatók. A 9–10. században a keleti szlávokhoz tartozó fehérorvátok éltek itt. Ekkor „Kárpátalja szlovákiai része Morvaországhoz tartozott. A IX. század végén pedig Délkelet-Európában létrejött a magyar állam.” A magyarok a dél-uráli előhegyekből jöttek, „elfoglalták” a Tisza és a Duna vidékét. Az őslakos szlávok „ellenálltak a hódítóknak.” Maga Kárpátalja a Kijevi Rusz „délnyugati határvidéke” volt, amit „a magyar hűbérurak fokozatosan vettek birtokukba” a 13. század közepére, majd német telepeseket telepítettek itt le. Az 1514-es „antifeudális felkelés” „Kárpátaljára is kiterjedt.” Az „1526. évi katasztrófa” után Kárpátalja területe az Erdélyi Fejedelemség és Ausztria „szinte folyamatos harcainak színterévé vált”. A görög katolikus unió kevésbé volt drasztikus, mint Lengyelországban, mert Kárpátalján „a katolikusok hajlandók voltak bizonyos engedményeket tenni a pravoszlávoknak,”³⁵ többek között megőrizhették a szertartásrendet, az anyanyelven folytatott istentiszteletet azzal a feltétellel, hogy elismerik a római pápa fennhatóságát. Kárpátalja „az egyik színtere” Bocskai István szabadságharcának és Császár Péter parasztfelkelésének.

A következő paragrafus, amelyik Kárpátalja történelmét tárgyalja, a 46. számú. Címe: A nyugat-ukrán földek a XVII. század második felében – a XVIII. században [Galícia, Kárpátalja, Bukovina].³⁶ Ausztria „kiszorította a tö-

³² Uo., 21.

³³ Uo., 129.

³⁴ Uo., 92–98.

³⁵ Sic! Nyilvánvalóan a görög katolikus vallásra áttért (volt) pravoszlávokról van szó.

³⁶ SVIGYKO 2001, 350–360.

rököket a mai Kárpátalját is magába foglaló Magyarországról”. A néptömegek elégedetlensége a Habsburgok uralmával „hűbérelles harcba torkollott”: ez volt a Rákóczi-szabadságharc, melynek fontos helyszínei találhatók a mai Kárpátalján. A rá következő megtorlás egyik következménye volt, hogy elvették a Rákócziak „munkácsi uradalmát” és a Schönbornoknak adták. A 18. sz. második felében gazdasági fellendülés következett be. A görög katolikus vallás, azáltal, hogy „a keleti szertartásrendet követte és egyházi szláv nyelvű volt [...] elősegítette a kárpátaljai ukránok (‘ruszinok’, ‘kárpátoroszok’) nemzeti öntudatra ébredését.”

A mondanivaló lényege, hogy az erdélyi fejedelmek inkább jó, mint rossz hatással voltak „Kárpátalja” fejlődésére. Ezzel szemben Ausztria képe egyértelműen negatív. Meg tudom ideologizálni ezt a hozzáállást az erdélyi magyar-ruszin/ukrán kapcsolatokkal: II. Rákóczi György „szövetségese volt” Bohdan Hmelnickij hetmannak³⁷, II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában fontos szerepet játszottak a „ruszinok.” A tankönyv végén található, „az ukrán területek történelmi-földrajzi elnevezéseit” magyarázó kiegészítő szerint: „Kárpátalja – a mai Kárpátontúli terület, valamint Szlovákia és Románia ruszinok-ukránok lakta területei.”³⁸

A 9. osztályos tankönyv³⁹ három fejezetre tagolódik: az első a 19. század első felében „az orosz és az osztrák birodalom uralmát”, a második a század második felében az orosz és a lengyel uralom alatti területek, valamint az ukrán diaszpóra történetét, a harmadik pedig a 20. század első két évtizedében alapvetően az oroszországi ukrán terület történetét tárgyalja.

Lengyelország felosztása után a nyugat-ukrán területeken az „új osztrák uralom” épp olyan érzéketlen volt az etnikai viszonyok iránt, mint korábban Lengyelország. A galíciai és bukovinai területeket „egy területi-adminisztratív egységbe” vonták „Galíciai és Ladomériai királyság” néven. Kárpátalja pedig „a magyar királyság pozsonyi (bratiszlavai) helytartózásának irányítása alá tartozott [...] 4 adminisztratív-politikai régióra (ispánságra), illetve vármegyére osztották: az Ungi, Beregi, Ugocsai és Máramarosi vármegyére.”⁴⁰ Galíciában és Kárpátalján „a nemzeti-kulturális újjászületés első ébresztői” az „ukrán görög katolikus (unitus) papság köréből kerültek ki.”⁴¹

A 1848–49, a „népek tavasza” idején Galíciában „nemzeti kormány” alakult, „galíciai ukrán nemzeti forradalom” tört ki, ami ellenforradalomba

³⁷ Magyarul: vezérő fejedelem.

³⁸ SVIGYKO 2001, 365.

³⁹ SZARBEJ 2001.

⁴⁰ Uo., 12.

⁴¹ Uo., 25–26.

torkollott, az osztrák hatóságok visszaállították „fennhatóságukat” az országrészben.⁴² „Az orosz, osztrák hadsereg közös erőfeszítéseivel a magyarországi szabadságharcot elfojtották. Ez volt az orosz cárizmus legnagyobb akciója az elnyomott népek, köztük az ukrán nép, nemzeti-felszabadító mozgalmainak elfojtásában az 1848–49-es európai forradalom idején.”⁴³ Az „Orosz Birodalom fennhatósága alatti Ukrajnában” szimpátia megmozdulásokra került sor. Emiatt többek között Tarasz Sevcsenkót, az ukránok nemzeti költőjét orenburgi fogolyszázadba száműzték.

A „jobbágyviszonyok eltörlése” után felgyorsult „az ukrán nemzet etnikai alapú konszolidációjának folyamata”. A 19. század végén Ukrajna területéből „9-10 rész az Orosz Birodalom, a többi pedig az Osztrák-Magyar Monarchia uralma alatt volt. Kelet-Galícia, Észak-Bukovina és Kárpátalja ukrán lakossága a Dnyepermenti Ukrajnában látta természetes központját és szeretett volna egyesülni vele, hogy egy egységes (egyesült) független nemzeti államot alkothasson.”⁴⁴ A 20. század elejére „Ukrajna lakosságának a háromnegyed része két birodalom uralma alatt még írástudatlan volt. [...] Az ukrán nemzet normális fejlődését akadályozta a népgazdaság gyarmati kizsákmányolása az Orosz Birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia részéről.”⁴⁵ „[...] a kierőszakolt orosz-osztrák határ megnehezítette a kapcsolatot a nyugat- és a kelet-ukrán területek között. Ennek határozottan negatív hatása volt az ukrán nemzet konszolidációjára, ami csak akkor fejeződhetett volna be, ha az összes ukrán területek egy egységes államban egyesülnek.”⁴⁶

Az osztrák és az orosz birodalom negatív imázsa nivellálódik, mindkettőt aszerint ítéli meg a tankönyv, hogy akarta-e támogatni az ukránok nemzeti mozgalmát, s a válasz minden esetben nem. Mind a Habsburgok, mind a Romanovok „erőszakos asszimilációs”, „gyarmatosító” politikát folytattak. Magyarország hozzáállása nem válik külön, mint történt ez a kozák korban, ahol az elnyomó Ausztriával szemben ott állt a szövetséges Erdélyi Fejedelemség pozitívabb képe. Magyarországot nem lehet elkülöníteni az Osztrák Birodalomtól; 1848–49 azonban úgy jelenik meg, mint magyarországi forradalom, amit az osztrákok és az oroszok közös erővel fojtottak vérbe.

A 10. osztályos tankönyvben⁴⁷ az 1. paragrafus első témája: Az ukrán nép legfontosabb feladata a 20. században: „Ukrajnán a XX. sz. elején még mindig a két hatalmas nagy szomszédos birodalom, Oroszország és az Osztrák-Magyar Mo-

⁴² Uo., 70–73.

⁴³ Uo., 76.

⁴⁴ Uo., 116.

⁴⁵ Uo., 121.

⁴⁶ Uo., 122.

⁴⁷ TURCSENKO 2003.

narchia osztozott. Területével, lakosságával, természeti kincseivel mindkét birodalom a saját belátása szerint rendelkezett. Saját kormány, hadsereg, bíróság, rendőrség, hivatalnokok és diplomaták hiányában az ukránok kénytelenek voltak a birodalmiakat eltartani. Mivel nem volt saját önálló államuk, az Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia valamennyi háborújában kötelesek voltak a birodalmakért vérüket ontani. [...] Ebből kifolyólag a XX. században az egységes, független, önálló Ukrajna megteremtése volt az ukrán nép legfontosabb feladata.”⁴⁸ Az első világháborúban a két birodalom újabb ukrán területek „megkaparintására” törekedett.

A tankönyv nagy témái: az első világháború, az 1917-es oroszországi forradalom, az ukrán állami-függetlenségi kísérletek 1918–1920-ban, Ukrajna a szovjethatalom alatt és a „nyugat-ukrajnai területek” 1920–1939-ben. Ez utóbbi keretében külön paragrafus, a 66. foglalkozik Kárpátaljával „Csehszlovákia kötelékében.”⁴⁹ Ez az ukrán Kárpátalja története, melyben nincs szó a magyarokról, a magyar kérdésről. Akkor derül ki, hogy éltek itt magyarok, amikor az első bécsi döntéssel kapcsolatban megállapítást nyer, hogy nem csak magyarlakta területeket csatoltak vissza Magyarországhoz.

1918 végén „szétesik” az Osztrák-Magyar Monarchia, a „magyarországi ukránok” Huszton kongresszust hívnak össze, melyen kinyilvánítják egyesülési szándékukat Ukrajnával, ám a Nyugat-Ukrán Népköztársaság hadban áll Lengyelországgal, így nem tud a segítségükre sietni. Magyarországon a kommunisták veszik át a hatalmat, a menekülési útvonal az egyesülés Csehszlovákiával. Kárpátalja „Csehszlovákia távoli peremvidéke volt”, ahol „olyan politikát folytatott, amely egyesítette a gyarmatosítás elemeit és a vidék gazdasági fellendítését.” 1938 őszén Kárpátalja „megkapta az autonómiát” Csehszlovákiától. Azonban „a magyarok és a lengyelek amellett agitáltak, hogy Kárpát-Ukrajnát újra csatolják Magyarországhoz és ismét legyen magyar–lengyel határ. Kárpát-Ukrajna területére fegyveres csoportokat küldtek, amelyeknek a zavarkeltés volt a feladata, meg az, hogy megteremtsék a feltételeket Magyarország fegyveres beavatkozásához. A német–olasz döntőbíróóság 1938. november 2-i döntése nemcsak a magyarok lakta területeket juttatta Magyarországnak, hanem Ungvárt és Munkácsot, valamint néhány ukrán falut is. Romániával és Szlovákiával megszakadt a vasúti összeköttetés.” 1939 márciusában a „nemzetközileg elszigetelődött” Kárpát-Ukrajna kikiáltotta függetlenségét, azonban „a fasiszta Németország által támogatott Magyarország megszállta” a területet.

Az időszak történelmében Csehszlovákia képe semleges, Magyarországé azonban többszörösen terhelt: az első világháború frontjain és az

⁴⁸ Uo., 4.

⁴⁹ Uo., 381–387.

oroszországi vörösökkel is küzdő, végül az utóbbiak által véglegesen legyűrt Ukrán Népköztársaság visszfényében a kárpátaljai ukránok megrettentek a magyarországi kommunista hatalomátvételtől, s mivel nem egyesülhettek a Kárpátok túloldalán élő testvéreikkel, egy másik szláv állam, Csehszlovákia kötelékébe menekültek. Magyarország azonban, amikor ezt a nemzetközi események lehetővé tették, ismét megszálló hatalomként jelent meg, ahogy végig a közös történelem évszázadai folyamán. A megszállás aktusa tényközlés, elborzasztó színekkel való lefestése elmarad. Így Magyarország képe negatív, a magyar népre azonban ez az ítélet nincs ráhúzva. A kommentár annyi, hogy J. V. Sztálin, a szovjet állam vezetője is nevetségesnek tartotta az ukránok függetlenedési szándékát.

A 11. osztályos⁵⁰ tankönyv tárgyalja a második világháború, a háború utáni újjáépítés, a desztalinizáció, a szovjet rendszer válságának, bukásának időszakát, a független Ukrajna első éveit. „Különleges történelem” ez, nemcsak „a letűnt korok generációinak a története, hanem az élő nemzedékeké” is.⁵¹

A „szovjet–német megneemtámadási szerződés” „titkos jegyzőkönyvével” kapcsolatban a tankönyv kiemeli, hogy a Szovjetunió új területekkel gyarapodott, Németország pedig „teljes mozgásszabadságot kapott Európában, biztosította magának a Szovjetunióból a katonai-stratégiai és az élelmiszer-utánpótlást.”⁵² A Vörös Hadsereg „betolakodó” volt ezeken az újonnan szerzett területeken és „kegyetlen politikai terrort” alkalmazott. A „leszámolás,” a „megtorlás” „óriási méreteket” öltött, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz csatolt területekkel azonban „az ukránok több évszázados történelmük folyamán először érezhették otthon magukat egy közös hazában”. A „Vörös Hadsereg szuronyain behozott megtorló rezsim” azonban „végérvényesen bebizonyította” az ukrán lakosságnak, hogy a jövője nem „a Szovjetunióba való beolvadás,” hanem a független állam megteremtése.⁵³ Ugyanez a helyzet Kárpátaljával is, amely a második világháború végén került az USZSZK-hoz. A „Kárpátontúl” kérdését „azután oldották meg, miután kiűzték innen a megszálló német csapatokat.”⁵⁴ Kárpátalja szovjetizálása nincs részletezve a tankönyvben, mivel itt az ukránokat nem érték nemzetellenes támadások, a deportálás sorsára a teljes német lakosság és a magyar férfilakosság jutott, és mindez mintha eltörpülne a történelmi ukrán területek újabb szeletének egyesítése felett érzett öröm fényében.

⁵⁰ TURCSENKO-PANCSENKO-TIMCSENKO 2004.

⁵¹ Uo., 3.

⁵² Uo., 4.

⁵³ Uo., 8–9.

⁵⁴ Uo., 86.

Világtörténelem

A világtörténelem oktatása a 6. osztályban kezdődik, lineárisan. A világtörténelem tagolása két szinten történik: egyes országok története, illetve az ismert világ nagyobb részére kiterjedő, világméretű események – például reformáció, I. és II. világháború stb. – mentén rendezve. A világtörténelemben mindig el van helyezve az ukránok történelme. A középkorban és az újkorban Európa a nyugati államokat, illetve az ukrán területek fölött főhatóságot gyakorló államokat, illetve vele háborús konfliktusba kerülő államokat jelenti. A 20. században Nyugat-Európa mellett megjelenik a „Közép- és Kelet-Európa” tagolás. Az ukrán történelem és a világtörténelem oktatása azonos osztályban azonos korszakok szerint – párhuzamosan – történik. Világtörténelemből az érettségiig vezető úton közel ezerötyszáz oldalnyi tananyagot kell túljutni. Vegyük sorra a tankönyveket.

A 6. osztályos⁵⁵ az ókorral foglalkozik az ősember megjelenésétől az ókori Egyiptomtól át a Római Birodalom bukásáig. Ezután következik az utolsó fejezet: Az ősi szlávok és szomszédai a következő paragrafusokra tagolva: *A szlávok a nagy népvándorlás küszöbén, Az őszi szlávok szomszédai, A gótok és hunok Ukrajna területén, Az ukrán nép eredete.* Ez számunkra a következő, természeti determináltságból eredő Nyugat-Európa-meghatározás miatt érdekes: megindul a szlávok „széttelepülése”, „északról ugyanis a gótok, keletről, a sztyeppéi térségek felől pedig szüntelenül nomád hordák támadták és fosztogatták a földművelő szlávokat. Az utolsó ilyen nomád betörés Batu kán mongol-tatár hordáinak a támadása volt 1240-ben. Ukrajna földrajzi helyzete, termékeny feketeföldje, mérsékelt éghajlata egyben áldást és átkot jelentett számára. Miközben Nyugat-Európát védték a Kárpátok, a Tátra és az Alpok hegyvonulatai, addig Ukrajna minden oldalról nyitott volt az idegen javakra éhes nomádok hordái előtt.”⁵⁶

A 7. osztályos tankönyv⁵⁷ a középkort tárgyalja. *„Tankönyvünk a nyugat-, közép- és kelet-európai középkort, a keleti civilizációk stb. középkorát vizsgálja.”*⁵⁸ „Közép-Európa” azonban a „lengyel-litván államot” és „Csehországot” jelenti, „Kelet-Európa” pedig a keleti szláv fejedelemségeket.

A 8. osztályban használatos tankönyv⁵⁹ 16 témája közül egy a harmincéves háborúval, egy pedig az Osztrák Birodalommal foglalkozik. A *„Habsburgok – Ausztriában uralkodott (1282–1918) dinasztia. A német nemzet Szent*

⁵⁵ SALAGINOVA-SALAGINOV 2006.

⁵⁶ Uo., 280–281.

⁵⁷ AGIBALOVA-DONSKOJ-DUHOPELNÍKOV 1996.

⁵⁸ Uo., 3.

⁵⁹ BIRJOLJOV 2004.

*Római Birodalmának császárai (1438–1806).*⁶⁰ A harmincéves háborúnak „a Habsburgok és Franciaország közötti ellentétek jelentették az okát.” „Ürügyeül” pedig „az szolgált, hogy a Habsburg hatóságok Prágában (1618 májusában) üldözni kezdték a protestánsokat és a függetlenség valamennyi támogatóját.”⁶¹ A háború következménye, hogy „példátlan pusztítást okozott Németországnak és a Habsburg Birodalom minden országának.”⁶² A Habsburg Birodalom mibenlétét, azt, hogy melyek voltak az „országai,” nem sikerül megtudni ebből a 7. számú témából. A 15. téma – *Az Osztrák Birodalom a XVIII. században* – első pontja ad erre vonatkozóan eligazítást: a török fenyegetés segítette elő, hogy „a Habsburgok birtokaiból fokozatosan kialakult egy központosított állam.” „A Habsburgok államának magját a következő tartományok képezték: Ausztria, Tirol, Svábföld.” „[...] a XVI. században hozzácsatolták Csehországot és Magyarország egy részét [...]” „Lakosságát tekintve a birodalom soknemzetiségű államként jött létre (németek, magyarok, szlovének).”⁶³ Ezt az igen nehezen érthető képet hivatott rendbe rakni a tankönyv egy táblázata, amelyik a Habsburg Birodalom nemzetiségeit a következőképpen tagolja: „németek (Ausztria, Stíria, Tirol stb.), hollandok (osztrák Hollandia), csehek és szlovákok (Morvaország, Csehország, Szlovákia), lengyelek (Szilézia stb.), magyarok (Magyarország), ukránok (Bukovina, Galícia, Kárpátalja), románok (Erdély, Bánság, Havasalföld), horvátok, szerbek (Horvátország, Szlavónia, Szerbia), olaszok (Trentino).”⁶⁴ Ha van igazság a szenzualizmus tanában, akkor itt biztos a megbukás. Az ideológiai megközelítés viszont jól látszik: Kárpátalja ukrán terület (Erdély pedig román), a magyaroké Magyarország, amelynek Kárpátalja mintha nem lenne integráns része, hanem az Osztrák Birodalomé, mint Galícia vagy Bukovina is.

A 9. osztályos tankönyv⁶⁵ a 18. sz. végétől a 20. sz. elejéig jut el. Itt Az 1848–1849-es európai forradalmak című lecke 6. pontja: *A magyarországi forradalom. A függetlenség kikiáltása. Az orosz intervenció és a forradalom bukása.* Itt már nem csak a magyarországi forradalomról beszélnek, mint a párhuzamosan tanított ukrán történelem könyvben: „A bécsi forradalmi eseményeket követően Magyarországon is kirobbant a forradalom. [...] A birodalom nemzetiségi megyéiben – Erdélyben, Horvátországban, a Vajdaságban, Kárpátalján, Szlovéniában az osztrák és a magyar események hatására meg-

⁶⁰ Uo., 180.

⁶¹ Uo., 73.

⁶² Uo., 78.

⁶³ Uo., 178.

⁶⁴ Uo., 180.

⁶⁵ BILONOZSKO-BIRJULJOV-DAVLJETOV-KOSZMINA-NESZTERENKO-TURCSENKO 2001.

mozdulások kezdődtek.” „A kárpátaljai ukránok képviseletet követeltek maguknak a bécsi parlamentben, és síkra szálltak a jobbágyrendszer eltörléséért.” „Prágában is forradalom volt.”⁶⁶

Batthyány Lajos kormánya „monarchikus-liberális jellegű politikája a Habsburgokkal való kapcsolat fenntartására irányult. Ezzel a kormánnyal a demokratáknak Petőfi Sándorral, a nagy magyar költővel élükön, sok vitájuk volt.”⁶⁷ Kossuth Lajos kormánya abba bukott bele, hogy „a forradalom ideje alatt nem tudta megoldani fő feladatát – megerősíteni kapcsolatát a parasztsággal, azáltal, hogy földet ad neki, nem ígért egyenlő jogokat a kihirdetett magyar állam szláv nemzetiségeinek.”⁶⁸ Az orosz „intervenció” nyomán „Magyarországon véres megtorlás kezdődött.”⁶⁹ A kvintesszencia: az osztrákok elnyomták az összes nemzetséget, az oroszok letarolták a magyarok függetlenségét, akik viszont ezt megelőzően nem törődtek a nemzetiségekkel, csak saját nemzeti céljaikat követték.

A 10. osztályos tankönyv⁷⁰ 1914–1939 között tárgyalja a világtörténelmet. Az első világháborút lezáró békék sorában a trianoni békeszerződéssel kapcsolatban az derül ki többek között, hogy mivel Kun Béla és a kommunisták „ragadták magukhoz a hatalmat,” annak aláírását „a kommunista kormány megdöntéséig elhalasztották. Amint ez megtörtént, Horthy Miklós tengernagy, az ország majdani kormányzója által irányított új magyar kormány 1920. június 4-én Trianonban aláírta a békeszerződést. A magyar területek kétharmad részét átadták Csehszlovákiának, Jugoszláviának és Romániának.”⁷¹

Közép- és Kelet-Európa országai sorában megjelenő Csehszlovákia története az ország nemzetiségei közül csak a szudétanémetekkel foglalkozik.⁷² Ugyanitt Magyarországot három időszakra tagolva tárgyalja a tankönyv: Az 1918-as forradalom; A Magyar Tanácsköztársaság kora; Magyarország a Horthy-rendszer idején. Az 1918-as forradalommal kapcsolatban kiderül, hogy a háborús vereség következtében a közhangulat is megérett az Ausztriától való elszakadásra. 1918. október 29-én Budapesten tüntetés majd „fegyveres felkelés” kezdődött, végül kikiáltották a köztársaságot. Ab ovo kellene értenünk, hogy ezzel Magyarország függetlenné vált.

A Tanácsköztársaság korát a tankönyv a következőképpen interpretálja. „Moszkvában felkészített hadifoglyokból” alakították meg a Kommunisták

⁶⁶ Uo., 93.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo., 94.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ POLJANSZKIJ 2004.

⁷¹ Uo., 41.

⁷² Uo., 172–173.

Magyarországi Pártját Kun Béla vezetésével. „1919 januárjában titokban Oroszországból Magyarországra szállították az osztrák-magyar hadsereg 18 ezer kommunistabarát magyar hadifoglyát, valamint 2,5 ezer golyószórót, 30 ágyút, valamint egyéb fegyverzetet és töltenytárat.” „[...] egy újabb bolsevik európai állam miatt aggódó antantállamok az úgynevezett Vix-jegyzékben figyelmeztették a magyar kormányt, hogy egy összeesküvés megelőzése céljából készek akár csapatokkal is bevonulni Magyarországra. A köztársasági kormány nem volt hajlandó magára vállalni egy intervenció esetleges következményeit és átadta a hatalmat a baloldali pártoknak.” Az állami berendezkedést, az alkotmányt, a módszereket „orosz mintáról másolták le” illetve „az orosz bolsevikokhoz hasonlóan se szeri, se száma nem volt az ígéreteknek.” A magyar kommunisták „a Komintern jóváhagyásával betörték a szomszédos Szlovákia területére. 1919 júniusában Szlovákiában is kikiáltották a Tanácsköztársaságot. Az új szlovák hatalom első intézkedése az volt, hogy Szlovákiát Magyarországhoz csatolta. [...] július 7-én, amikor G. Clemenceau francia külügyminiszter követelésére a magyar csapatok kivonultak Szlovákiából, meg is szűnt a Szlovák Tanácsköztársaság.” „133 nap után lemondott Magyarország kommunista kormánya, az országot pedig megszállták az antanthatalmak. November 16-án Budapestre bevonultak Horthy Miklós magyar tengernagy Jugoszláviában megalakított csapatai.”⁷³

Horthy „diktatórikus autoritárius rendszert” vezetett be. A választások mindig „teljesen formálisak voltak”, mivel a kormánypárt – „nemzeti Egységpárt” – biztosan győzött. A nyugati államoktól kapott kölcsönök révén az ipari termelés már az 1920-as évek elején elérte a háború előtti szintet, 1936-ban pedig túl is szárnyalta a gazdasági világválság előtti mutatókat. A mezőgazdaság továbbra is „a magyar gazdaság legérzékenyebb pontja” maradt. Külpolitikájában „bonyolult diplomáciai játszmát folytatott”, ami Olaszország és Németország közötti lavírozásban nyilvánult meg. „A németbarát politika révén” Magyarország az első bécsi döntésnek köszönhetően „részt vett a Csehszlovák Köztársaság feldarabolásában.” „Horthy tengernagy csapatai” 1939 márciusában „megszállták Kárpátalját.” A második bécsi döntéssel Magyarország „visszaszerezte magának Erdélyt.”⁷⁴

A két világháború közötti Romániánál⁷⁵ és Jugoszláviánál⁷⁶ a magyar kérdéssel semmilyen formában nem foglalkozik tankönyv. Mindkét téma esetében egy-egy, a nemzetiségi viszonyokat bemutató táblázatban⁷⁷ adatként szerepelnek.

⁷³ Uo., 174-176.

⁷⁴ Uo., 176-177.

⁷⁵ Uo., 178-184.

⁷⁶ Uo., 188-193.

Saját konklúzióm a tankönyv átolvasása kapcsán: Magyarország helytelen politikájának, illetve a kommunizmus Moszkvából történt exportja miatti nyugat-európai félelmek következtében veszítette el területei nagy részét, majd a későbbiekben a sikeres külpolitikai helyezkedése vezetett a területi revízióhoz. Az ukránok az etnikai területeket próbálták történelmük során közös határ mögé vonni, Magyarország viszont a két világháború között történeti, de nem magyar etnikai területrészei visszaszerzésén fáradozott.

A magyar nép története

Mielőtt bármilyen következtetést vonnánk le az ukrainai tankönyvek történelemábrázolását illetően, szembesülnünk kell azzal, hogy mit tanítanak a helyi magyar iskolákban A magyar nép története című tantárgy keretében. E tantárgyat két olyan tankönyvből tanítják, melyeket magyarországi – a tankönyvszerzés jeles személyiségei – és helyi szakemberek – középiskolai és egyetemi tanárok – közösen írtak.⁷⁸ Természetesen nem tisztem részletesen elemezni e munkákat, csak néhány sajátosságra hívom fel a figyelmet.

Az I. rész. A bevezető gondolatok szerint: „Könyvünk [...] a magyar nép történetét tárgyalja, s talán kísérletet tesz Magyarország történetének ábrázolására is.”⁷⁹ Eljátszottam azzal a gondolattal, hogy felteszek kérdéseket – abban a stílusban, ahogy ezt a tankönyv teszi az egyes paragrafusok végén –, majd a tankönyvből kikeresem a kérdésre adott választ. Íme.

Hogyan került a mai Magyarország területe a bronzkor állapotába? „Az i. e. IV. évezredben Mezopotámiában és Egyiptomban felfedezték a réznek azt a tulajdonságát, hogy ha megfelelő arányban ónnal vagy antimonnal keverik, a réznél sokkal keményebb, jobb nyersanyagot kapnak, a bronzot, amely kiválóan önthető. Ez a tudás lassan terjedt észak felé, és i. e. a II. évezred elején különösen kedvező talajra talált a Kárpát-medencében, mert itt a réz és az antimon egyaránt megtalálható.”⁸⁰

⁷⁷ Uo., 179., 190.

⁷⁸ ZÁVODSZKY 1997. Terjedelem: 136 oldal (8,92 nyomdai ív). Példányszám: 3.800. Ukrajna Oktatási Minisztériuma által javasolt tankönyv.; ZÁVODSZKY-SALAMON 1998. Terjedelem: 316 oldal (18,75 nyomdai ív). Példányszám: 4.700. Ukrajna Oktatási Minisztériuma jóváhagyásával.

⁷⁹ ZÁVODSZKY 1997, 3.

⁸⁰ Uo., 10.

Hogyan kerültek a rómaiak a Kárpát-medencébe? „A rómaiak Pannóniában (i. e. 12 – i. sz. 433) és Dáciában (i. sz. 101–271). Miért kellett Rómának Pannónia (így nevezték a Dunán túli területet) és Dácia (Erdély)? Úgy látszik, a görög föld meghódítása után elsőrangú fontosságú lett a Balkánon keresztül húzódó nagy hadiút védelme, és meg akarták szerezni az erdélyi aranyat, sőt, vasat.”⁸¹

Hogyan írható le a hunok Kárpát-medencei története? „Magyarország területén 433-ban tűntek föl. Érdekes módon alakult az új hódító nép és a Római Birodalom kapcsolata. Hosszú, tartós szövetségük majdnem a catalaunumi csatáig (451) tartott, amikor is az eddigi két szövetséges, Attila és Aëtius szembekerült egymással. Az összecsapás nem hozott döntést, mégis véget vetett Attila világhódító terveinek. Az 'Isten ostora' 453-ban, új házassága napján agyvérzésben meghalt.”⁸²

Miért került sor a magyar honfoglalásra? „Miért költöztek az etelközi magyarok új hazába? Az önállóvá vált, egységes etelközi magyarság vezetői hamar fölismerték, hogy etelközi szállásaik nem nyújtanak számukra békés és biztonságos otthont. [...] A Kárpátok övezte vidékek védettebbek voltak. [...] A magyarok jól ismerték a Kárpát-medence földrajzi és politikai viszonyait. 862-től nyugatiakkal szövetkezve egyre többször vonultak át ezen a területen. A 890-es években fölválta vezettek sikeres hadjáratokat a morvák, frankok és bolgárok ellen. Őseink tudatosan készültek a Kárpát-medence megszállására [...].”⁸³

Ki volt II. Rákóczi Ferenc? „Rákóczi nem rendhagyó főnemes, még kevésbé a nemesség képviselője, hanem a szerveződő független magyar állam feje volt. Eyszerre kellett a hadsereget szerveznie és a termelőmunka folyamatosságát biztosítania.”⁸⁴

Olvasmányként bekerültek a tankönyvbe Váradi-Sternberg János, az ungvári egyetem történész professzora magyar-orsz-ukrán történelmi kapcsolatokat feltáró munkáiból szemelvények. Ezen túlmenően a szerzők törekedtek arra, hogy a tankönyv főszerzőjében megjelenítsék a helytörténeti vonatkozásokat. Tekintsünk bele ezekbe a helytörténeti részekbe.

Egy példa: Ungvár ostroma 1703-ban, a Rákóczi-szabadságharc idején: „Ungvár, Munkács és Huszt várát császári őrségek védték, de ide húzódott be sok környékbeli nemes is. Különösen Ungvárt, Bercsényi Miklós várát erősítették meg. Augusztus 18-án Beca, a leleményes parasztember vezetésével gubás had ereszkedett le a hegyekből, és Ungvárra támadt. Kiragadták a németek kezéből Bercsényi

⁸¹ Uo., 12.

⁸² Uo., 14.

⁸³ Uo., 17.

⁸⁴ Uo., 105.

elkobzott gulyáját, de elhajtották a várban lapuló urak marháit is. Szeptember 17-én aztán Beca ruszin és magyar kurucaival elfoglalta a várost, és ostrom alá vette a várat.

Rákóczi tapasztalt katonát (Perényi Farkast) küldött az ostromlók segítségére. A várban levő nemesek meggyőződtek arról, hogy az országban nem parasztháború, hanem függetlenségi harc folyik. Látták, hogy ha kuruccá lesznek, megmenthetik a birtokaikat. Végül, miután Munkács is meghódolt, 1704. március 16-án a német őrség szabad elvonulás mellett átadta a kurucoknak a várat.”⁸⁵

Lássuk a II. részt. Ezt is színesítik a Váradi-Sternberg professzor munkáiból vett személyvények. A tankönyv megszövegezése sokkal letisztultabb, jól követhető tagolású. A Kárpátaljára vonatkozó mondatok megfogalmazása a tankönyv egészének szintjére van emelve súlyában és stílusában egyaránt. Egy példa: „1944 október végére a szovjet csapatok kiűzték ellenségeiket egész Kárpátaljáról. Novemberben a kárpátaljai ukránok kimondták a terület csatlakozását az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz. Ugyanakkor Kárpátalja magyarságának férfilakosságát táborokba hurcolták, kegyetlen körülmények közé, ahonnan csak nagyon kevesen térhettek haza.

A kárpátaljai magyarság 1944 végén nem szólhatott bele sorsa alakulásába. Hosszú éveken keresztül megfélemlítve élt, s ha tudta, inkább elhallgatta magyar voltát, esetenként ukrán, orosz, szlovák, román nemzetiségűnek vallotta magát. A későbbiek során a helyzet enyhülésével a hivatalos fórumok sajnálatosnak minősítették ugyan a korábbi évek túlkapásait, de a szabadabb politikai viszonyok csak az 1960-as években teremődtek meg.”⁸⁶

Földrajzoktatás

Nézzünk bele az érvényes földrajztankönyvekbe. Nyilvánvalóan magyarságrépre ezekből aligha lehet következtetni, legfeljebb a Közép-Európára – különös tekintettel a Kárpát-medence keleti csücskére – vonatkozó földrajzi szemléletet hámozhatjuk ki. Ez azonban fontos adalék a történelemszemlélethez is.

A 6. osztályos tankönyvből⁸⁷ a *Mit nevezünk földrajznak?* kérdésre adott választ idézem, ami válasz a tantárgy tárgyát illető kérdésre is: „A földrajz a Földről szóló tudomány. [...] Manapság a földrajz komplex tudomány, egyaránt tanulmányozza a domborzatot, időjárást, éghajlatot, szárazföldi vizeket, tengereket

⁸⁵ Uo., 104–105.

⁸⁶ ZÁVODSZKY-SALAMON 1998, 252–253.

⁸⁷ PESZTUSKO-UVAROVA 2006.

és óceánokat, talajokat, a növények és állatok elterjedtségét a földgolyón, a népesség és a gazdaság térbeli eloszlását. Mindent átszövő földrajztudományi ág a térképészet (kartográfia). [...] A jelenlegi viszonyok közepette mindegyik földrajztudományi ág erőfeszítése egyaránt a természet megőrzésére és erőforrásainak gazdaságos kiaknázására irányul.”⁸⁸

A 7. osztályos tankönyben⁸⁹ Eurázsia európai részének természeti vidékei négy csoportba vannak sorolva: Észak-Európa, Dél-Európa, Közép-Európa, Kelet-Európa. Közép-Európa „természeti vidékei”: a „Közép-európai síkság” („az Északi- és a Balti tenger partvidékén húzódik és a fiatal tábla süllyedékeit foglalja el.”⁹⁰), az „ősmasszívumok” („Közép-Európa őshegyei és síkságai a gyűrődéses hegységképződés idején létrejött középmagas, közel 1.500 m-es, erősen lepusztult hegységekből állnak [...] Ezen a részen maradtak fenn a lombszelvényű erdők egykori összefüggő övezetének kisebb területei. Erről tanúskodik a hegységek neve is: Cseh-erdő, Tübingiai-erdő, Fekete-erdő stb.”⁹¹) és az „Alpesi-kárpáti-vidék” [„2.700 km-es hosszúságban húzódik és magában foglalja az Alpokat, a Kárpátokat, a Sztara Planinát a hozzá tartozó Aldunai- és Középdunai-alfölddel.”⁹²].

A Kárpátokról szóló részt – egy bekezdés – teljes terjedelmében idézem: „Az erózióknak kevésbé ellenálló kőzetekből álló Kárpátok alacsonyabb az Alpoknál, legmagasabb csúcsa 2.655 m (Keressétek meg a térképen.) Ugyanakkor a Kárpátok gazdag ásványi kincsekben. Előfordul itt kőolaj és földgáz, rézérc, arany, ezüst, higany, urán stb. Az éghajlat túlnyomórészt mérsékelt szárazföldi. Ez Kelet-Európa⁹³ egyik leginkább erdőszült vidéke, ezért a Keleti-Kárpátokat még Erdős-Kárpátoknak is nevezik. A Kárpátokban több ismert üdülő jött létre, amihez hozzájárult a sok ásványvízforrás.”⁹⁴

A 8. osztályos tankönyv⁹⁵ Bevezetésének tanulságos első bekezdése így szól: „Ifjú barátaink! Gazdaságos és változatos Ukrajna természetvilága. Elvárásznak szépségükkel dél határtalan sík sztyeppéi a Kárpátok és Polisszja erdőrengetegei, Voliny és Észak-Krím tavai, a fekete-tengermelléki limánok égszínkék víztükre, a Dnyeper, a Duna és más folyók kék szalagjai. Területét tekintve országunk (Oroszországot kivéve) az első helyen áll Európában. Nálunk található a világ legnagyobb kiterjedésű feketeföldű talajai, nagy tartalékaink vannak

⁸⁸ Uo., 4.

⁸⁹ PESZTUSKO-SZAZIHOV-UVAROVA 2003.

⁹⁰ Uo., 293.

⁹¹ Uo., 294.

⁹² Uo.

⁹³ Sic!

⁹⁴ Uo., 294–295.

⁹⁵ ZASZTAVNIJ 2004.

érces ásványi anyagokból, egyedüliek a Fekete-tengermellék, az Azovmellék és az Ukrán Kárpátok rekreációs erőforrásai.”⁹⁶ Később kiderül, hogy a természeti adottságot illetően már Hérodotosz is azonos véleményen volt: „Érdekesen írja le az ukrán Dnyepermelléket: 'A negyedik folyó a Boriszphenesz (Dnyeper), amely az Isztria (Duna) után a legnagyobb; szerintünk ez a folyó a leggazdagabb, és nemcsak a szkíta folyók között. Itt található a legjobb és a leghasználhatóbb legelő a jószág számára. A folyóban töméntelen a jó hal. Vize a legkellemesebb ivóvíz.’”⁹⁷

A hegységek. Antropogén domborzati formák című 14. paragrafus megállapítja, hogy „Ukrajna területének legnyugatibb (Kárpátok) és legdélibb (Krími-hegység) részén vonulnak hegységek. A Kárpátok nagy hegységrendszere Ukrajnán kívül hat közép-európai ország – Románia, Magyarország, Lengyelország, Csehország, Ausztria, Szlovákia – területén húzódik. Ukrajnába csak egy része nyúlik be ennek a hegységrendszernek, ezt Ukrán- vagy Erdős-Kárpátoknak nevezzük.

Az Ukrán-Kárpátok viszonylag keskeny (100 kilométert meghaladó) sáv, mely északnyugat-délkelet irányban 280 kilométeren húzódik. Az Ukrán-Kárpátok három részegységből áll: a Kárpátok hegyvidéki része, az Elő-Kárpátok megemelkedett síksága és a Kárpátaljai-alföld.

A Kárpátok hegyvidéki része több párhuzamos hegyvonulatból áll. Az északkeleti hegygerincek alkotják a Külső-Kárpátokat. Ide tartoznak a Keleti Beszkidek, a Gorgánok és a Pokuttya-Bukovinai Kárpátok. A hegyeknek lepusztult kupolaszerű domborzatformájuk van.”⁹⁸

A rekreációs és turisztikai erőforrások című 33. paragrafus külön kiemeli: „Különlegesen a Kárpátok vidékének rekreációs és turisztikai erőforrásai.”⁹⁹

Külön nagy fejezet Az Ukrán-Kárpátok,¹⁰⁰ amely 6 paragrafusban (a könyv összesen 55 paragrafusából áll) tárgyalja a geológiai sajátosságokat, a domborzatot, az ásványkincseket, az éghajlatot, a belvizeket, a talajokat, a növényzetet, az állatvilágot, természetvédelmi területeket stb. Az 50. paragrafusban, melynek címe: A Kárpátok természetvilágának területi sajátosságai¹⁰¹ megállapítást nyer, hogy az „Ukrán-Kárpátok [...] fontosabb részei [...] a Külső-Kárpátok, a Verhovinai Vízválasztó-Kárpátok, a Polonina-Csornohorai-Kárpátok, a Rahói-Csiocsin-Kárpátok és a Vulkanikus-Kárpátok.” A paragrafus ezeknek a „részeknek” a természetföldrajzi leírása.

⁹⁶ Uo., 3.

⁹⁷ Uo., 25.

⁹⁸ Uo., 45.

⁹⁹ Uo., 123.

¹⁰⁰ Uo., 177–201.

¹⁰¹ Uo., 188–194.

Az 51. paragrafus¹⁰² az „Előkárpáti-síkságot” („Lviv, Ivano-Frankivszk és Csernyivci megyék területén fekszik”) és a „Kárpátaljai-alföldet” tárgyalja. Az utóbbi meghatározása: „A Kárpátaljai-alföld a Középdunai-alföld északkeleti része. A Kárpátok hegyvidékétől délnyugatra terül el. Északnyugati határa az ukrán–szlovák határ mentén, déli határa az ukrán–román határon, délnyugati határa pedig az ukrán–magyar határ mentén húzódik. A Kárpátaljai-alföld természetes határa a Vihorlát-Gutin vulkanikus hegylánc és a Középdunai-alföld északkeleti része. Északnyugatról délkelet felé húzódik, hossza 80–90 km, szélessége 22–35 km. A Kárpátaljai-alföld egybeesik a Kárpátaljai-süllyedéssel, amely mint az Előkárpátok, szintén gyűrődésekbe tömörült, neogén időségi üledékekből képződött, ahol ásványlelőhelyek összpontosulnak.”¹⁰³

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az „Ukrán-Kárpátok” a Kárpátok Ukrajna állami határai közé eső részét jelenti az „Előkárpátok-síksággal” (a Kárpátoktól keletre) és a „Kárpátaljai-alfölddel” (a Kárpátoktól nyugatra). A „Kárpátaljai-alföld” mind földrajzi képződmény határai egybeesnek a politikai államhatárral, amely államhatár egyébként követi a természetföldrajzi határt.

A 8–9. osztálynak szóló kísérleti tankönyv¹⁰⁴ első mondatai: „Kedves tanuló! Elkezditek Ukrajna földrajzának tanulmányozását, melyből megtudjátok, hogy országunk földje gazdag és termékeny, természeti kincseinknek se szeri, se száma, népünk jó és munkaszerető, agrár- és ipari komplexumunk hatalmas. Sajnos, a piacgazdaságra való áttérésből és az ökológiai válsághelyzetből adódóan akadnak problémák is. Ukrajnában az élet minőségének javítása érdekében minél jobban meg kell ismerni szülőföldünket, amelyet szeretnünk kell, ismerni kell természetét és a gazdaságát, készülni kell arra, hogy valamelyik ágazatában fogtok dolgozni. Ebben segítségetekre lesz az Ukrajna földrajzának tankönyve.”¹⁰⁵

Ukrajna elhelyezkedéséről: „Ukrajnának hét országgal van közvetlen határa [...] A határok összhossza 7.590 km.

Ukrajnának széles, csaknem 2.590 km kijárata van a közép- és nyugat-európai országok felé. Európa feltételes fővárosáig, Strasbourgig nem egész 2.000 km a távolság.

Ukrajna Kelet-Európában a nyugati és a keleti népek és kultúrák találkozásánál fekszik. Az elmúlt évszázadokban ez nem mindig vált hasznára az ukrán népnek. Szomszédai időnként nem tudtak ellenállni a kísértésnek, hogy a területét fel ne szabadlják, teljes egészében vagy részben meg ne hódítsák.”¹⁰⁶

¹⁰² Uo., 194–198.

¹⁰³ Uo., 196–197.

¹⁰⁴ MASZLJAK-SISCSENKO 2000.

¹⁰⁵ Uo., 3.

¹⁰⁶ Uo., 8.

Az előző tankönyv állításaival érdemes összehasonlítani az „Ukrán-Kárpátok” meghatározását: „Az Ukrán- vagy Keleti-Kárpátok a Kárpátok nagy rendszerének része, amely fiatal, közép magas, az alpesi gyűrődéses korban keletkezett hegység. Átlagos magassága 1.200 és 1.600 m között ingadozik. Több párhuzamos vonulattól áll, amelyek 270 km húzódnak északnyugatról délkelet felé. A keleten található vonulat a Külső-Kárpátok nevet kapta. Itt találjuk a Beszkidet, a Gorgánokat és a Pokutski-Bukovinai-hegyet. A központi részt az alacsony hegyekből álló Vízválasztó-verhovinai-Kárpátok, a Poloninai-csornahorai-gerinc, a Rahói- és a Csivcsini-hegy foglalja el. Az Ukrán-Kárpátok legmagasabb része a Csornahora-masszívum, amelynek több csúcsa, például a Hoverla is, 2.000 m fölé emelkedik. Az Ukrán-Kárpátokban az Uzsoki-, a Vereckei-, a Viskivszki- a Jablunnicai-hágó a legalkalmasabb a közlekedésre.”¹⁰⁷

A tankönyv elmegy a gazdasági földrajz felé is, külön fejezet¹⁰⁸ tárgyalja a „gazdasági vidékeket”, melyek a következők: „doneci körzet”, „dnyeper-melléki körzet”, „északkeleti körzet”, „fővárosi körzet”, „központi körzet”, „feketetenger melléki körzet”, „podóliai körzet”, „északnyugati körzet”, „kárpáti körzet”.

A 10. osztályos tankönyv¹⁰⁹ megállapítja: „A legnagyobb régiók a földrészek.” Ezek egyike Európa. „Ezen a földrészen 45 független állam (beleszámítva Oroszországot is) és egy gyarmat van. [...] A hegy- és vízrajzi térkép Európa és Ázsia közötti választóvonalára eléggé feltételezően érzékelhető a világ politikai térképén. Ugyanis Oroszországot, Törökországot, a kaukázusontúli országokat, de még Kazahsztánt is, amelyek területének nagyobb része Ázsiában fekszik, természetesen az európai problémakörhöz tartozónak tekintik.”¹¹⁰ Európa tagolódása: Nyugat-Európa, Közép-Európa, Kelet-Európa.¹¹¹ „Közép-Európa országai Nyugat-Európa és Észak-Eurázsia között északon a Balti-tengertől a Fekete- és az Adriai-tengerig délen egy egységes területet képeznek. Nyugaton Lengyelország, Magyarország, Szlovákia, Románia és a többi európai volt szocialista ország fekszik. Keleten a fiatal független országok, az egykori SZSZKSZ európai köztársaságai, és pedig Litvánia, Lettország, Észtország, valamint Belarusz, Ukrajna és Moldova található.”¹¹² „A közép-európai országok földrajzi helyzetét előnyösnek kell elismerni és a következő módon jellemezhetők: a) elhelyezkedésük Európa központjában Nyugat- és Kelet között egységes. [...] b) a régió 15 országa közül 11

¹⁰⁷ Uo., 26.

¹⁰⁸ Uo., 265–350.

¹⁰⁹ JACENKO–JURKIVSZKIJ–LJUBICEVA–KUZMINSZKA–BEJDIK 2001.

¹¹⁰ Uo., 16.

¹¹¹ Nyugat-Európa és Közép-Európa országait külön-külön fejezet tárgyalja (lásd 6. és 7. téma), Kelet-Európát azonban Észak- és Közép-Ázsia országaival találjuk egy fejezetben (lásd 8. téma).

¹¹² Uo., 115.

tengeri kijáráttal is rendelkezik [...] c) fejlett a közlekedési rendszere [...] d) [...] a közép-európai országok többsége területét tekintve nem nagy és könnyen megközelíthető.”¹¹³ „Közép-Európa népessége aránylag nem nagyon sokszínű. [...] A régióban találhatunk mind egynemzetiségű, mind többnemzetiségű országot, jelenleg azonban az egynemzetiségű államok kialakulásának folyamatai az erősebbek.”¹¹⁴

Magyarország „a reformok stabil, fokozatos bevezetését követő országok” sorába tartozik. Ezeknek a reformoknak a megvalósításához korán, rögtön a Szovjetunió szétesése után hozzálátott, így azon közép-európai országok közé tartozik, amelyeknek a többiekénél előbb sikerül kijutniuk az „európai piacra”. „Gazdasági fejlődés szerint” a közepesen fejlett országokhoz tartozik, megelőzi Csehország, Szlovénia és a három balti állam.¹¹⁵ Magyarországon a nyolcvanas években gyors ütemben kezdett fejlődni az „atomenergetika.”¹¹⁶ Magyarországon „az alumínium-termelés a színesfém-ipar vezető ágazata,” „növekedik a gyógyszeripar,” „különösen fejlett a gépkocsigyártás,” „a precíz gépgyártás ágazatai között legjobban fejlett az elektrotechnika és az elektronika,”¹¹⁷ „részben” vannak kőolaj- és földgázmezők, „vasérc-tartalékokkal” rendelkezik, bauxitot „termelnek.” Az „agrárpari komplexumban” Magyarországon a „regionális szakosodás ágazatai”: „a hús-, a vaj- és zsírtermelés,” „a zöldség- és gyümölcskonzervipar,” „a bortermelés,” „a frissen mélyhűtött élelmiszerek előállítás.”¹¹⁸ A „közlekedési komplexumban” nincs emlegetve. A „külgazdasági kapcsolatok” terén „üdültetési terület” a Balaton.¹¹⁹

Magyarország a legsűrűbben lakott országok közé tartozik a térségben. „Kiemelkedő példája a lakosság összpontosulásának egy nagyvárosban Budapest Magyarországon (57. ábra).¹²⁰ Itt az ország városi lakosságának csaknem 40%-a található, ugyanakkor egészében véve a városi települések sűrűsége nem nagy.”¹²¹

Összefoglalva, a földrajztankönyvekből az derül ki, hogy Európa három osztatú: Nyugat-Európa, Közép-Európa és Kelet-Európa. Közép-Európához tartoznak a volt szocialista országok, valamint a volt szovjet tagköztársaságok közül a balti államok, Belorusszia, Ukrajna és Moldávia. A volt szocialista köztársaság eltávolodása a volt szovjetunióbéli piacok-

¹¹³ Uo., 116–117.

¹¹⁴ Uo., 118.

¹¹⁵ Uo., 120.

¹¹⁶ Uo., 121.

¹¹⁷ Uo., 122.

¹¹⁸ Uo., 122–123.

¹¹⁹ Uo., 123.

¹²⁰ Az 57. ábra egy fénykép. A képaláírás: Budapest, Magyarország fővárosa. Hátterben a volt királyi palota. Uo., 118.

¹²¹ Uo., 117–118.

tól és nyitása a Nyugat felé a Szovjetunió felbomlása után vált lehetővé. A közép-európai országok, Ukrajna kivételével, méretüket tekintve kis országok, a létrejövő új államok egyre inkább az etnikai országok képére alakítják a korábban soknemzetiségű államokat. Ukrajna etnicizálja a földrajzi tájegységeket. Így tesz például, amikor Ukrán-Kárpátokról beszél, noha a Kárpátok egyéb országokbeli szakaszait nem nevezi Szlovák-Kárpátoknak vagy Román-Kárpátoknak. Az Ukrán-Kárpátok fogalomban nemcsak a hegyvidék, hanem a környező, vele érintkező síkvidék is hozzátartozik, mind keletről, mind nyugatról, földrajzi határai ki mondva, ki nem mondva egybeesnek a volt monarchiabeli területekkel: Kárpátalja, Galícia, Bukovina.

*

Az ukrán történészek igyekeznek együttműködni más országok történetészeivel a közös történelemről, illetve egymás történelemszemléletéről alkotott nézetek ütköztetése céljából. Ez különösen jól működik a lengyelekkel, ennek ellenére a két nép történelemkönyveiben az egymásról alkotott kép még messze nem mentes a sztereotípiáktól és mítoszoktól, vannak még szép számmal tisztázásra, közös végiggondolásra váró kérdések. E problémák ellenére több ukrainai szociológiai vizsgálat arról tanúskodik, hogy az iskolai oktatásban megjelenő negatív képek nincsenek közvetlen hatással az embereknek az adott népcsoport tagjairól alkotott véleményére. Ennek egyik okát abban látják szakemberek, hogy a tankönyvek az országot, az ország politikáját írják le negatív színekkel, s azt nem viszik át a népcsoport tagjaira. Magyar szempontból ez az együttműködés nem hatékony.

A tankönyvekből az derül ki, hogy Ukrajna számára Közép-Európa az Oroszországtól nyugatra eső volt szocialista térséget jelenti, ahol a soknemzetiségű államok helyén etnikai államok alakultak ki. Ukrajna történelme az etnikai ukrán területek történelmét jelenti. Az etnikai jelleget a népre, az adott nép által lakott történeti régióra és természetföldrajzi területre is kiterjesztik. Kárpátalja is ukrán etnikai terület történeti és természetföldrajzi vonatkozásban egyaránt. Ezt a fajta etnikai jelleget átviszik a többi közép-európai országra is. Erdély például román etnikai terület. A magyar kérdés Románia, vagy Jugoszlávia történelme esetében nem merül fel az ukrainai történelemkönyvekben. Az adott ország történelme az államalkotó nemzet etnikai történelmét jelenti.

Magyarország tekintélyes középkori állam, amely szoros politikai kapcsolatokot tart fenn a Kijevi Russzal és utódfejedelemségeivel. A honfoglalás korában még délkelet-európai állam, ám amikor a „*ruszok*” számára a diplomáciai kapcsolatok alanya lesz, már a Nyugatot jelenti. A Habsburgok alatt Magyarország háttérbe szorul. A Habsburg Birodalom a nyugat-ukrán etnikai területek hódítójaként jelenik meg. Az Erdélyi Fejedelemség ezzel szemben politikai szövetséges a kozák kori ukrán világban. Lengyelország felosztása után az ukrán területek az Osztrák és az Orosz Birodalom között őrldnek az első világháború végéig. Az Osztrák–Magyar Monarchia korában is az elnyomók a Habsburgok és nem a magyarok. A 20. században befejeződik Ukrajna etnikai területeinek egyesítése. Kárpátalja megszerzéséhez nincs köze Magyarországnak, azt Csehszlovákiától csatolják a szovjet tagköztársasághoz. Az 1938–39-es visszacsatolást Magyarországhoz a történeti területek egyesítésének kísérleteként értékelik. A mai Magyarország a közép-európai térségben közepesen fejlett ország. A rendszerváltás után az élmezőnyben volt, utána azonban lemaradt. Ugyanúgy Nyugat-Európa felé orientálódik, mint ami Ukrajna törekvése is. Kelet-Európa, elsősorban Oroszország Ázsia-mentalitású.

Magyarország vagy Kárpátalja vagy az Osztrák Birodalom minden történelmi korszakban jelen van, illetve valamennyi korszakban külön tételként be van iktatva a szűkebb pátria történelmébe, természetesen tartalmi részletezés nélkül. A tankönyvek is meghagyják ezt a rést: a feladatok sorában ráirányítják a figyelmet a szűkebb vidék történelmével való foglalkozásra.

Felhasznált irodalom

- AGIBALOVA-DONSKOJ-DUHOPELNIKOV 1996 = Agibalova, Katerina – Donszkoj, Hrihorij – Duhopelnikov, Volodimir, Világtörténelem. A középkor története. Kísérleti tankönyv a középiskolák 7. osztálya számára. (Fordította: Kótyuk István.) Szvit Kiadó. Lviv 1996. (A minisztériumi jóváhagyás dátuma nem derül ki a kolofonból. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 1995).
- BILONOSKO-BIRJULJOV-DAVLJETOV-KOSZMINA-NESZTERENKO-TURCSENKO 2001 = Bilonozsko, Szerhij – Birjuljov, Ilja – Davljetoj, Olekszandr – Koszmina, Vitalij – Neszterenko, Ljudmila – Turcsenko, Fegyir, Világtörténelem. Újkor. II. rész. A XVIII. század vége – XX. század eleje. Tankönyv a középiskolák 9. osztálya számára. (Fordította:

- Debreceni Anikó.) Szvit Kiadó. Lviv 2001. (Kézirat jóváhagyva: 1998. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 1999).
- BIRJULJOV 2004 = Birjuljov, Ilja, Világtörténelem. Újkor. Első rész. XVI. sz. – VIII. sz. vége. Tankönyv a 8. osztály számára. (Fordította: Debreceni Anikó.) Szvit Kiadó. Lviv 2004. (Kézirat jóváhagyva: 2001. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2003).
- BONUSIAK 2001 = Włodzimierz Bonusiak (szerk.), Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich. Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów, Wyd 2001.
- BONUSIAK 2000 = Włodzimierz Bonusiak (szerk.), Polska – Niemcy – Ukraina w Europie. Narodowe identyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku. WSP. Rzeszów, Wyd 2000.
- BONUSIAK 2002 = Włodzimierz Bonusiak (szerk.), Sterotypy narodowościowe na pograniczu. Rzeszów, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów, Wyd 2002.
- JACENKO-JURKIVSZKIJ-LJUBICEVA-KUZMINSZKA-BEJDIK 2001 = Jacenko, Borisz – Jurkivszkij, Viktor – Ljubiceva, Olga – Kuzminsza, Olena – Bejdik, Olekszandr, A világ gazdasági és szociális földrajza. Tankönyv a középiskolák 10. osztálya számára. (Fordította: Takács József és Jánki Endre.) Szvit Kiadó. Lviv 2001. (A kézirat jóváhagyásának dátuma nem derül ki a kolofonból. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2000)
- JILGE 2001 = Jilge, Wilfried, Dialog mit Defiziten. Die deutsch-ukrainischen Kulturbeziehungen. Bestandsaufnahme und Empfehlungen. ifa, Stuttgart 2001.
- KAPPELER-KOHUT-SYSYN-HAGEN 2003 = Kappeler, Andreas – Kohut, Zenon E. – Sysyn, Frank E. – Hagen, von Mark (szerk.), Culture, Nation and Identity: The Ukrainian-Russian Encounter 1600–1945. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press. Edmonton, Toronto 2003.
- KOBÁLY 2000 = Kobály József, A magyarság és Magyarország az ukrán történetírás tükrében. Regio. 2000/2, 109–127.
- KONIECZNA 2001 = Konieczna, Joanna, Polska-Ukraina wzajemny wizerunek. Instytut Spraw Publicznych. Warszawa 2001.
- LJAH-TEMIROVA 2001 = Ljah, Roman – Temirova, Nagyija, Ukrajna története. Az ősidőktől a XV. századig. Tankönyv a középiskolák 7. osztálya számára. (Fordította: Kulin Zoltán.) Szvit Kiadó. Lviv 2001. (Kézirat jóváhagyva: 1997. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 1998)
- MASZLJAK-SISCSENKO 2000 = Maszljak, Petro – Siscsenko, Petro, Ukrajna földrajza. Kísérleti tankönyv a középiskolák 8 –9. osztálya számára.

- (Fordította: Jánki András.) Szvit Kiadó. Lviv 2000. (Egyéb adatok nem derülnek ki a kolofonból.)
- MEDVE CZ 2004 = Medvecz Andrea, Adalékok az ukrán magyarságkép kérdéséhez. Kárpátaljai történelemkönyvek képe a magyar történelemről. Könyv és Nevelés. 2004/2, 29–40.
- MEDVE CZ 2003 = Medvecz Andrea, A magyar nép történetének ábrázolása az Ukrajnában megjelent általános- és középiskolai tankönyvekben. KÚT. Az ELTE-BTK Történelemtudományi Doktori Iskola kiadványa. I. évfolyam. 2003/2, 43–61.
- NORA 1999 = Nora, Pierre, Emléklezet és történelem között. Aetas. 1999/3, 154.
- PESZTUSKO-SZAZIHOV-UVAROVA 2003 = Pesztusko, Valerij – Szazihov, Volodimir – Uvarova, Hanna, Kontinensek és óceánok földrajza. Tankönyv az általános oktatási rendszerű középiskolák 7. osztálya számára. (Fordította: Jánki András.) Szvit Kiadó. Lviv 2003. (Kézirat jóváhagyva: 1997. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2001)
- PESZTUSKO-UVAROVA 2006 = Pesztusko, Valerij – Uvarova, Hanna, Általános földrajz. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 6. osztálya számára. (Fordította: Jánki András.) Szvit Kiadó. Lviv 2006. (Kézirat jóváhagyva: 2006. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2006)
- POLJANSZKIJ 2004 = Poljanszkij, Pavlo, Világtörténelem. 1914–1939. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 10. osztálya számára. (Fordította: Jánki András.) Szvit Kiadó. Lviv 2004. (Kézirat jóváhagyva: 2000. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2004).
- POTICHNYJ-ASTER 1990 = Potichnyj, Peter J. – Aster, Howard (szerk.), Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press. Edmonton 1990.
- POTICHNYJ-RAEFF-PELENSKI-ZEKULIN 1992 = Potichnyj, Peter J. – Raeff, Marc – Pelenski, Jaroslaw – Zekulin, Gleb N. (szerk.), Ukraine and Russia in their Historical Encounter. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press. Edmonton 1992.
- SALAGINOVA-SALAGINOV 2006 = Salaginova, Olekszandra-Salaginov, Borisz, Világtörténelem. Az ókor története. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 6. osztálya számára. (Fordította: Varga Béla és Jánki András.) Szvit Kiadó. Lviv 2006. (Kézirat jóváhagyva: 2006. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2006).

- SHKANDRIJ 2001 = Shkandrij, Miroslav, *Russia and Ukraine: Literature and the Discourse of Empire from Napoleonic to Postcolonial Times*. McGill-Queen's University Press. Montreal 2001.
- SIPOS 2003 = Sipos Lajos (szerk.), *Iskolaszervezet és irodalomtanítás a Kárpát-medencében*. Pont Kiadó. Budapest 2003.
- SOÓS 2003 = Soós Kálmán, *Adalékok a kivándorlók és a maradók haza- és anyaországgépéhez*. *Acta Beregsasiensis*. A II. Rákóczi Ferenc KMF tudományos közleményei. *Beregszász* 2003/3, 111-125.
- SOÓS 2002 = Soós Kálmán, *A kárpátaljai magyarság anyaország-képének változása 1944-1991*. In: Glatz Ferenc-Szarka László (szerk.), *Magyarország és a magyar kisebbségek. Történeti és mai tendenciák*. MTA. Budapest 2002. 97-110.
- SVIGYKO 2001 = Szigyko, Hanna *Ukrajna története. XVI-XVIII. század*. (Fordította: Fedinec Csilla.) Szvit Kiadó. Lviv 2001. (A kézirat jóváhagyásának dátuma nem derül ki a kolofonból. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 1997)
- SZAMBOROVSKYKYNÉ 2003 = Szamborovszkyné Nagy Ibolya, *A történelemoktatás jelenlegi helyzete Ukrajnában (eredmények és problémák; rövid kitekintéssel a jövőre)*. *Történelempedagógiai füzetek*. Budapest 2003/15
- SZAMBOROVSKYKYNÉ 2001a = Szamborovszkyné Nagy Ibolya, *A történelemoktatás rendszere Ukrajnában (Az általános- és középiskolákban, megkülönböztetett figyelmet fordítva a magyar tannyelvű iskolákra)*. *Közüktatás*. 2001/1
- SZAMBOROVSKYKYNÉ 2004 = Szamborovszkyné Nagy Ibolya, *A történelemoktatás tündöklése és bukása (Reformok és kísérletek Ukrajnában)*. In: Gabóda Béla – Lipcsei Imre (szerk.), *Közös értékeink*. Poli-Print. Ungvár 2004. 178-190.
- SZAMBOROVSKYKYNÉ 2001b = Szamborovszkyné Nagy Ibolya, *Nemzeti történelemoktatás Kárpátalján. Hogyan lehetne összehangolni a magyar történelem oktatását a kisebbségi magyar iskolákban?* *Új Pedagógiai Szemle*. 2001/10
- SZARBEJ 2001 = Szarbej, Vitalij, *Ukrajna története. A XIX. század és a XX. század kezdete*. Tankönyv a középiskolák 9. osztálya számára. (Fordította: Kótyuk István.) Szvit Kiadó. Lviv 2001. (A minisztériumi engedélyezés éveként 1998 van feltüntetve. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 1996).

- TORKE-HIMKA 1994 = Torke, Hans-Joachim – Himka, John-Paul (szerk), German-Ukrainian Relations in Historical Perspective. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press. Edmonton, Toronto 1994.
- TURCSENKO 2003 = Turcsenko, Fegyir, Ukrajna legújabb kori történelme. I. rész. 1914–1939. Tankönyv az általános oktatási rendszerű közép fokú tanintézetek 10. osztálya számára. (Fordította: Jánki András.) Szvit Kiadó. Lviv 2003. (Kézirat jóváhagyva: 1998. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2001).
- TURCSENKO-PANCSENKO-TIMCSENKO 2004 = Turcsenko, Fegyir-Pancsenko, Petro-Timcsenko, Szerhij, Ukrajna legújabb kori történelme. II. rész. 1939–2001. Tankönyv az általános oktatási rendszerű közép fokú tanintézetek 11. osztálya számára. (Fordította: Kótyuk István.) Szvit Kiadó. Lviv 2004. (Kézirat jóváhagyva: 1998. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2001).
- VLASZOV-DANILEVSZKA 2005 = Vlaszov, Vitalij – Danilevszka, Okszana, Bevezetés Ukrajna történetébe. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 5. osztálya számára. (Fordította: Jánki András.) Szvit Kiadó. Lviv 2005. (Kézirat jóváhagyva: 2005. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2005).
- YEKELCHYK 2003 = Yekelchik, Serhy, Stalin's Empire of Memory: Russian-Ukrainian Relations in the Soviet Historical Imagination. University of Toronto Press. Toronto 2003.
- ZASZTAVNIJ 2004 = Zasztavnij, Fegyir, Ukrajna természeti földrajza. Tankönyv az általános oktatási rendszerű középiskolák 8. osztálya számára. (Fordította: Izsák Tibor.) Szvit Kiadó. Lviv 2004. (Kézirat jóváhagyva: 2001. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2004)
- ZÁVODSZKY 1997 = Závodszky Géza – Popovics, Vladimir – Dunda József – Ködöböc Lilla Magdolna – Máté Margit – Sütő Erzsébet – Vaszkó Vera, A magyar nép története. I. rész. (A kezdetektől 1790-ig). Závodszky Géza (felelős szerk.), Tankönyv Ukrajna magyar tanítási nyelvű iskoláinak 8. osztálya számára. Szvit Kiadó. Lviv 1997.
- ZÁVODSZKY-SALAMON 1998 = Závodszky Géza – Salamon Konrád, A magyar nép története. II. rész. (1790–1990). Tankönyv Ukrajna magyar tanítási nyelvű iskoláinak 9–10. osztálya számára. Magyar-ukrán-orosz kapcsolattörténet: Váradi-Sternberg János. 2. kiadás. Szvit Kiadó. Lviv 1998.
- КАБАНЧИК 2007 = І. Кабанчик: Висвітлення історії євреїв в Україні в підручниках з історії держави. Проблеми викладання. Голокост і сучасність 2007, 11. sz.

- ЗАШКІЛЬНЯК é. n. = Леонід Зашкільняк: Історія Польщі в українській історіографії і суспільній свідомості українців початку ХХІ століття.
- ЗАШКІЛЬНЯК 2006 = Канонічна історія стереотипного сусіда. Критика. 2006. 3. sz
- СЕРЕДА 2000 = В. Середа: Вплив польських та українських шкільних підручників з історії на формування польсько-українських етнічних стереотипів. Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 35–36. Львів, 2000.
- ПОЛЯНСЬКИЙ 1999 = П. Полянський: Про Українсько-польську комісію експертів з удосконалення змісту шкільних підручників з історії та географії. Український історичний журнал. 1999. 1. sz. 151–153.
- МАМОНТОВ 2006 = Дмитрий Мамонтов: Россия и Украина наконец созрели к совместному выпуску учебников истории. Новый Регион 2006.12.01., <http://www.nr2.ru/ua/94467.html> (2007-11-10)
- УКРАЇНА é.n. a. = Україна і Росія переписуть підручники з історії. http://www.harmony.com.ua/news_ua.php?id=1544 (2007-11-10)
- УКРАЇНА é.n. b. = Україна крізь віки. Київ, Видавничий Дом „Альтернативи”.
- ПРО КІЛЬКІСТЬ é.n. = Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> (2007-11-09).
- ІВАЩУК 2007 = Олена Іващук: Новий зміст підручників: чи вилетить із кокона метелик? Книжковий огляд. 2007. 7. sz.
- ДЕРЖАВНИЙ 2004 = Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Київ, КНТ, 2004. 24.
- ТЕРНО 2004 = С. Терно: Підручник з історії сьогодні: стан і перспективи. Історія в школах України. 2004. 1. sz. 6–8.
- ТЕРНО 2006 = С. Терно: Проблема нації в сучасних українських підручниках з історії. In: Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, ЗНУ, 2006. 464–469.
- ВЕРБИЦЬКА é.n. = Поліна Вербицька: Сучасні підходи до підручника з історії в Україні. <http://www.novadoba.org.ua/data/metod/polina2.html> (2007-11-10)
- ЯКОВЕНКО 2007 = Наталя Яковенко: Академічний підручник: канон і новація. Критика. 2007. 7–8. sz. http://krytyka.kiev.ua/articles/s.3_7_2007.html (2007-11-10).

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ é.n. = Історія України. Всесвітня історія, 5–12 кл.
http://www.mon.gov.ua/education/average/new_pr/hist.doc (2007-11-11)
<http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjazd/materialy/zaszkilniak.pdf> (2007-11-10)
<http://www.dsv-svit.lviv.ua> (2007-11-11).
http://www.mon.gov.ua/education/average/new_pr (2007-11-09).
http://www.mon.gov.ua/laws/MON_357_07_1.doc (2007-11-11).